

ชีวิตและผลงานของพระพุทธทศตะ

เกริ่นนำ

พระพุทธทศตะเป็นนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาฝ่ายบาลีที่สำคัญอีกท่านหนึ่ง มีชีวิตร่วมสมัยกับพระพุทธโฆสาจารย์พระอรธกถาจารย์ฝ่ายบาลีผู้ยิ่งใหญ่ที่รู้จักกันดีรส.พัฒน์ เพ็งพลา กล่าวว่ ท่าน “เป็นเพื่อนของพระพุทธโฆสาจารย์”^{*} พระพุทธทศตะเป็นพระภิกษุที่เป็นศิษย์เก่าแห่งวัดมหาวิหารในลังกา ผู้มีชื่อเสียงอีกท่านหนึ่ง เป็นศิษย์รุ่นพี่ของพระพุทธโฆสาจารย์และมีอายุแก่กว่า

แม้ว่าพระพุทธทศตะจะมีผลงานที่ทิ้งไว้ให้เป็นมรดกตกทอดแก่ชาวพุทธและผู้สนใจทั่วไปได้อ่านได้ค้นคว้าไม่ยิ่งใหญ่งเท่าผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์ แต่ก็นับได้ว่าท่านเป็นนักปราชญ์พุทธที่เป็นภิกษุชั้นพระอรธกถาจารย์ที่ยิ่งใหญ่รองลงมาจากพระพุทธโฆสาจารย์ และอยู่ในระดับเดียวกับพระธรรมปาละเลยทีเดียว

ท่านพระพุทธโฆสาจารย์ได้เคยยกย่องสรรเสริญพระพุทธทศตะในความเป็นปราชญ์ที่สร้างสรรค์ผลงานที่ยิ่งใหญ่ของท่านอย่างมาก จะเห็นได้เมื่อท่านพระพุทธทศตะมรณภาพแล้วพระพุทธโฆสาจารย์ได้กล่าวยกย่องท่านทำนองถ่อมตัวเองว่ เมื่อไม่มีท่านพระพุทธทศตะแล้ว แม้ตัวท่านใครๆ ก็ยังเรียกว่าเป็นปราชญ์ได้ นั่นก็คือ เมื่อสิ้นปราชญ์ตัวจริงแล้วคนที่ป็นรองก็ได้เป็นปราชญ์แทน ซึ่งในความเป็นจริงแล้วพระพุทธโฆสาจารย์เห็นอกว่พระพุทธทศตะมากในเรื่องผลงานมิได้ป็นรองเลย

ชีวประวัติและผลงานที่พระพุทธทศตะสร้างสรรค์ขึ้นป็นเรื่องที่น่าศึกษา ทั้งการดำเนินชีวิตของท่านก็น่าถือเอาเป็นแบบอย่าง ซึ่งผู้เขียนจะได้นำเสนอข้อมูลที่มีรายละเอียดแก่ท่านผู้อ่าน เท่าที่ข้อมูลจะหาได้ต่อไป

ชีวประวัติ

๑. ชาตภูมิ

พระพุทธทศตะเป็นชาวทมิฬแห่งอินเดียใต้ เกิดในวาระไหนไม่ปรากฏหลักฐาน รู้แต่เพียงว่ ท่านเกิดที่เมืองอูรคปุระ (ปัจจุบันคือเมืองอูโรยูระ)^{**} และเป็นพลเมืองอาศัยอยู่แถบบริเวณแม่น้ำกาเวรี (Kaveri region) ในอาณาจักรโจฬะ (เมืองหลวงของอาณาจักรนี้ในสมัยนั้นคือตัญจาวัรี) ท่านมีชื่อเสียง

* พัฒน์ เพ็งพลา. *ประวัติวรรณคดีบาลี*. ๒๕๓๕. หน้า ๑๕๖.

** Bimala Chum Law. *A History of Pali Literature*. 2000. p. 397.

อยู่ในช่วงสมัยการปกครองของกษัตริย์แห่งราชวงศ์กัมพูหรือกัมพูพระนามว่า อัจจุตวิกันตะ (King Accutavikanta) ซึ่งปกครองอาณาจักรพะอญูในเวลานั้น

ตัวท่านพระพุทธทศตะเคยพักอยู่หลายแห่งในอินเดียได้ อาทิเช่น จุรคปุระ กาเวรีปฎิฐนะ กาญจีปุระ และเคยเดินทางไปอยู่ที่วัดมหาวิหารในลังกาด้วย

๒. การศึกษา

ไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับประวัติการศึกษาในวัยเด็กและวัยรุ่นของพระพุทธทศตะ เช่นที่เราได้พบในประวัติการศึกษาของพระพุทธโฆสาจารย์ รู้แต่เพียงว่าท่านพระพุทธทศตะเมื่อบวชแล้วได้เดินทางไปลังกาเพื่อศึกษาและแปลพระพุทธพจน์จากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี และอยู่ศึกษาพระพุทธพจน์ที่วัดมหาวิหาร ในเมืองอนูราชปุระ^๓ ก่อนที่พระพุทธโฆสาจารย์จะเดินทางไปลังกาเพื่อศึกษาและแปลคัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลีเสียอีก

เมื่อศึกษาจนมีความรู้ดีแล้ว ก่อนจะเดินทางกลับอินเดียได้เพราะปัญหาด้านสุขภาพและความชราภาพของตัวท่าน ทั้งที่ยังทำงานตามความมุ่งหมายที่เดินทางไปไม่แล้วเสร็จ พระพุทธทศตะได้แปลคัมภีร์ภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลีได้ ๔ คัมภีร์^๔ คือ

- (๑) คัมภีร์ชินาลังการ
- (๒) คัมภีร์พันดวงส์
- (๓) คัมภีร์ธาตุงส์
- (๔) คัมภีร์โพธิวงส์

๓. การได้พบพระพุทธโฆสาจารย์กลางทะเลและฝากงานให้ช่วยทำต่อ

คัมภีร์วินยวินิจจยะและคัมภีร์พุทธโฆสูปปัตติกล่าวไว้ว่า ขณะที่พระพุทธทศตะกำลังเดินทางกลับจากลังกาทางเรือมุ่งหน้าไปยังอินเดียได้นั้น ท่านได้พบกับเรือของพระพุทธโฆสาจารย์ซึ่งกำลังแล่นมุ่งหน้าไปยังเกาะลังกาเมืองอนูราชปุระ เมื่อทั้งสองได้พบกันกลางทะเลก็สนทนากันและกัน พระพุทธโฆสาจารย์ได้บอกวัตถุประสงค์ของการจะเดินทางไปลังกาของท่าน เพื่อแปลพระพุทธพจน์จากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลีให้ฟัง ตัวท่านพระพุทธทศตะเองก็บอกว่า “ท่านผู้มีอายุ (อาวุโส) ผมเองก็ได้เดินทางไปลังกาแล้ว เพื่อจุดประสงค์อันเดียวกันและเพิ่งเดินทางกลับมา แต่เนื่องจากผมคงจะมีชีวิตอยู่ได้ไม่นานนัก เพราะปัญหาสุขภาพและความชราภาพ จึงไม่สามารถทำงาน (แปลคัมภีร์) ให้แล้วเสร็จได้” และปรากฏว่า ขณะที่เรือของพระเถระทั้งสองกำลังจะออกแล่นจากกันไปในัน

^๓ พุทธโฆสูปปัตติ, ปริจเจทที ๔ และ ๕ P.V. Bapat (ed.), 2500 Years of Buddhism. New Delhi : Publication Division, Government of India, 1997; p. 185.

^๔ James Gray (ed.), Buddhaghosuppatti or the Historical Romance of the Rise and Career of Buddhaghosa. New Delhi : Asian Educational Services, 1998; p. 50 : “...shafica Jinālamkāradantadhātubodhivamsaganthe yeva bandhami...” ดู พุทธโฆสูปปัตติ, ปริจเจทที ๔, ย่างใน ตุกาพรรณ ณ บางช้าง. *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา*. ๒๕๒๖. หน้า ๒๘๘-๘๙ ด้วย.

พระพุทธทศตะได้กล่าวขอรับรองให้พระพุทธโฆสจารย์ส่งอรรถกถาที่แปลเสร็จแล้วไปให้ท่านที่อินเดียได้ด้วย ซึ่งพระพุทธโฆสจารย์ก็รับปากและได้ทำตามที่สัญญาไว้

เมื่อเดินทางกลับจากลังกาแล้ว พระพุทธทศตะได้ไปพักอยู่ที่วิหาร (วัด) แห่งหนึ่ง ซึ่งสร้างโดยพราหมณ์คนหนึ่งนับถือนิกายไวษณพชื่อ กฤษณทาสหรือวิษณุทาส อยู่ ณ ริมฝั่งแม่น้ำกาเวรี ท่านได้อ่านและนำคัมภีร์อรรถกถาที่พระพุทธโฆสจารย์ส่งมาให้ไปสรุปย่อความ คือ คัมภีร์อรรถกถาพระวินัยปิฎก ท่านสรุปย่อออกเป็น (๑) คัมภีร์วินัยวินิจจยะ และ (๒) คัมภีร์อุตตรวินิจจยะ คัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก สรุปย่อออกเป็น (๑) คัมภีร์อภิธัมมวาทาระ และ (๒) คัมภีร์รูปารูปวิภาคะ* เพื่อให้ง่ายขึ้นเหมาะแก่คนทั่วไปอ่าน

ผลงาน

ผลงานการแปลและการแต่งของพระพุทธทศตะ อาจจัดแบ่งกลุ่มตามประเภทของผลงาน ออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ

๑. ผลงานประเภทแปล
๒. ผลงานประเภทย่อความหรือสังคหะ
๓. ผลงานประเภทอรรถกถา

๑. ผลงานประเภทแปล

ผลงานประเภทแปลของพระพุทธทศตะ เป็นงานที่ท่านแปลขณะอยู่ที่วัดมทวิหารในเมืองอนุราชปุระ ประเทศลังกา ก่อนที่ท่านจะเดินทางกลับอินเดียได้ ด้วยปัญหาสุขภาพและความชราของตัวท่านเอง มี ๔ คัมภีร์^๕ คือ

๑) คัมภีร์ชินาลังการ

คัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์ที่โด่งดังคัมภีร์หนึ่ง แต่งเป็นคาถาประพันธ์สละสลวยและไพเราะมากจำนวน ๒๕๐ คาถา กล่าวยกย่องสรรเสริญพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับพระประวัติของพระองค์ตั้งแต่ประสูติไปจนถึงปรินิพพานตามคติเถรวาท ในคัมภีร์นี้ได้พูดถึงกาเวรีปฏิภานะในอาณาจักรโจฬะ อันเป็นที่บ้านเกิดของพระพุทธทศตะด้วย

คัมภีร์ชินาลังการนี้แต่งได้ลึกล้ำมาก พระพุทธโฆสจารย์เคยพูดถึงคัมภีร์ชินาลังการของพระพุทธทศตะว่า “คัมภีร์ชินาลังการของท่านนี้ลึกซึ้งมาก ยากที่คนไม่ฉลาดจะเข้าใจได้”

ความเชื่อถือในเรื่องคนแต่งคัมภีร์ชินาลังการนี้ถูกสงสัยคือ แม้จะมีนักวิชาการหลายท่านกล่าวว่า พระพุทธทศตะ ผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถาแก้พุทธวงศ์ชื่อ มรุตตถวิลาลินี เป็นคนแต่ง (แปล?)

^๕ K.R. Norman, *Pāli Literature : Including the Canonical Literature in Prakrit and Sanskrit of All the Hinayāna School of Buddhism*. 1983. p. 131.

^๖ Ibid.

๒. ผลงานประเภทย่อความหรือสังคหะ

ผลงานประเภทนี้คืองานที่พระพุทธทศตะย่อมาจากอรรถกถาพระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎกที่พระพุทธโฆเสาจารย์ส่งมาให้ท่านที่อินเดียได้ ตามคำขอร้องของท่านกลางทะเลขณะเดินทางกลับสู่อินเดียได้เพราะปัญหาด้านสุขภาพ อาจแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม ดังนี้

ก. คัมภีร์ย่อความอรรถกถาพระวินัยปิฎก

คัมภีร์ในกลุ่มนี้ พระพุทธทศตะแต่งไว้ ๒ คัมภีร์ คือ

๑) วินยวินิจจยะ

คัมภีร์วินยวินิจจยะนี้เป็นหนังสือคู่มือพระวินัยปิฎก ซึ่งประมวลเนื้อหาสาระของพระวินัยจากอุกโตวิภังค์ (คือภิกขุวิภังค์และภิกขุณีวิภังค์) ละชั้นธกะ พร้อมทั้งจากอรรถกถา มาเขียนสรุปหรือวินิจจยะอย่างย่อ โดยกล่าววินิจจยะเฉพาะประเด็นที่สำคัญ ตลอดจนปัญหาพระวินัยที่สำคัญ และที่อาจเป็นข้อถกเถียงของพระภิกษุ ภิกษุณี คัมภีร์นี้แต่งในรูปแบบเป็นคาถาสั้นๆ มีทั้งสิ้น ๓,๑๘๓ คาถา คัมภีร์วินยวินิจจยะ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประมวลเนื้อหาสาระพระวินัยจากพระวินัยปิฎก ๔ คัมภีร์และอรรถกถามาเขียนสรุปหรือวินิจจยะ ประกอบด้วย

คันถารัมภกถา	ว่าด้วยการกล่าวปรารภเกี่ยวกับการแต่งคัมภีร์
ภิกขุวิภังค์	ว่าด้วยข้อวินิจจยะต่างๆ จากสิกขาบทของฝ่ายภิกษุ
ภิกขุณีวิภังค์	ว่าด้วยข้อวินิจจยะต่างๆ จากสิกขาบทของฝ่ายภิกษุณี
มหาวรรค	ว่าด้วยข้อวินิจจยะต่างๆ จากชั้นธกะหมวดใหญ่
จุฬาวรรค	ว่าด้วยข้อวินิจจยะต่างๆ จากชั้นธกะหมวดเล็ก
นิคมกถา	ว่าด้วยการกล่าวสรุปเรื่องส่งท้ายคัมภีร์

นัยว่าพระพุทธทศตะแต่งคัมภีร์วินยวินิจจยะนี้ ตามคำอาราธนาของลูกศิษย์ของท่านชื่อ พระพุทธสีหะ^{**} ขณะพักอยู่ที่วิหาร (วัด) แห่งหนึ่ง ซึ่งสร้างโดยพราหมณ์ผู้นับถือนิกายไวษณพคนหนึ่งซึ่งศกฤชณทาสหรือวิฆณฑาส ณ ริมฝั่งแม่น้ำกาเวรี ใกล้หมู่บ้านมุตมังคละ ในอาณาจักรโจฬะ ในรัชสมัยของพระเจ้าอัจจุตติกันตะแห่งราชวงศ์กัลมิงปะ

๒) อุตตรวินิจจยะ

คัมภีร์อุตตรวินิจจยะเป็นหนังสือคู่มือพระวินัยปิฎกเช่นเดียวกับคัมภีร์วินยวินิจจยะ ซึ่งสรุปพระวินัยจากคัมภีร์ปริวารและอรรถกถามาเขียนไว้อย่างย่อ โดยกล่าววินิจจยะเฉพาะประเด็นที่สำคัญ ตลอดจนปัญหาพระวินัยที่สำคัญและที่อาจเป็นข้อถกเถียงของพระภิกษุ ภิกษุณี คัมภีร์นี้แต่งเป็นรูปแบบคาถาสั้นๆ มีทั้งสิ้น ๙๗๐ คาถา

คัมภีร์อุตตรวินิจจยะฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งประมวลเนื้อหาสาระพระวินัยจากคัมภีร์ปริวารและอรรถกถามาเขียนสรุปหรือวินิจจยะ ประกอบด้วย

^{**} K.R. Norman, op.cit., p. 131.

คันถารัมภกถา ว่าด้วยการกล่าวปรารภเกี่ยวกับการแต่งคัมภีร์

ปริวาร ว่าด้วยข้อวินิจฉัยต่างๆ จากคัมภีร์ปริวาร

นิคมกถา ว่าด้วยการกล่าวสรุปเรื่องส่งท้ายคัมภีร์

นัยว่าพระพุทธรูปที่ดัดแต่งคัมภีร์อุตตรวินิจฉัยขณะนี้ขึ้นตามคำอาราธนาของพระสังฆปาโมกขมหาเถระ ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่า เป็นรูปเดียวกับพระสังฆปาโมกขมหาเถระที่อาราธนาให้พระพุทธรูปโสภาจารย์แต่งคัมภีร์วิสุทธิธรรมรศ^{๓๓} ท่านแต่งคัมภีร์นี้ขณะพักอยู่ที่วิหาร (วัด) แห่งหนึ่ง ซึ่งสร้างโดยพราหมณ์ชื่อ กฤษณทาสหรือวิษณุทาส ซึ่งนับถือศาสนาฮินดูในภายหลัง ๗ ริมฝั่งแม่น้ำกาเวรี ใกล้หมู่บ้าน กุตมังคละ ในอาณาจักรโจฬะ ในรัชสมัยของพระเจ้าอัจฉริวกันตะแห่งราชวงศ์กัลมิงพะ

๒. คัมภีร์ย่อความอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

คัมภีร์ในกลุ่มนี้ พระพุทธรูปที่ดัดแต่งไว้ ๒ คัมภีร์ คือ

๑) อภิธัมมวาทาระ

คัมภีร์อภิธัมมวาทาระ เป็นหนังสือคู่มืออภิธรรมที่โด่งดังของท่านพระพุทธรูปที่ดัดแต่งอีกเล่มหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะการแต่งเป็นแบบร้อยแก้วปนคำร้อยกรอง (คาถา) มีการวิเคราะห์ปัญหาในอภิธรรมที่ยากบางเรื่อง ดังนั้นจึงมีลักษณะคล้ายกับอรรถกถา เป็นหนังสือที่มีสำนวน สาระและเหตุผลดีเยี่ยม คัมภีร์อภิธัมมวาทาระนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับจิต เจตสิก รูป อารมณ์ วิปากจิต และนิพพาน เป็นต้น

นัยว่า พระพุทธรูปที่ดัดแต่งคัมภีร์นี้ขึ้นตามคำอาราธนาของพระสมุติ^{๓๔} โดยสรุปย่ออรรถกถาพระอภิธรรมปิฎกและคัมภีร์วิสุทธิธรรมรศ ภาค ๓ ของพระพุทธรูปโสภาจารย์ แม้ว่าคัมภีร์อภิธัมมวาทาระจะเป็นเพียงเรื่องสรุปย่ออรรถกถาพระอภิธรรมปิฎกของพระพุทธรูปโสภาจารย์ แต่กระนั้นพระพุทธรูปที่ดัดแต่งก็มีได้เห็นตามพระพุทธรูปโสภาจารย์ไปทั้งหมด พระพุทธรูปโสภาจารย์กล่าวว่า สิ่งสูงสุดในทางอภิปริชญาณมี ๕ ประการ คือขันธ ๕ อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แต่พระพุทธรูปที่ดัดแต่งจำแนกและเรียกสิ่งสูงสุดนั้นว่า จิต เจตสิก รูป และนิพพาน

คัมภีร์อภิธัมมวาทาระ เริ่มต้นคัมภีร์ด้วยการกล่าวคันถารัมภกถา คำกล่าวปรารภการแต่งคัมภีร์ ซึ่งเป็นคำกล่าวไหว้ครู คือ พระรัตนตรัย นัยว่า กล่าวขึ้นก่อนก็เพื่อให้เกิดความฉลาดในพระอภิธรรมปิฎก ส่วนนี้แต่งเป็นคาถา ๗ คาถา ส่วนที่เป็นเนื้อหาจริงๆ ของคัมภีร์อภิธัมมวาทาระ แบ่งเป็นตอนที่เรียกว่า ปริจเจท (บท) ได้ ๒๔ ปริจเจท ดังนี้

ปริจเจทที่ ๑ จิตตนิเทศ

แสดงปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน จากนั้น อธิบายความหมายของจิต ลักษณะ รส ปัจจุบันฐาน และปทัฏฐานของจิต ตลอดจนประเภทของจิตต่างๆ อย่างละเอียด

^{๓๓} Ibid.

^{๓๔} Ibid.

ปริจเฉทที่ ๒ เจตสิกนิตเทศ	แสดงความหมายและประเภทของเจตสิก
ปริจเฉทที่ ๓ เจตสิกวิภาคนิตเทศ	กล่าวจำแนกเจตสิกออกเป็น ๕๒ ดวง และกล่าวแสดงเจตสิกประกอบในจิต ดวงต่างๆ
ปริจเฉทที่ ๔ เอกวิธานิตเทศ	แสดงจิตประเภทต่างๆ มี จิตประเภทเดียวกัน เป็นต้น และแสดงว่าจิตนี้มีประเภทมากมาย แบ่งไปตามภูมิและบุคคล
ปริจเฉทที่ ๕ ภูมิบุคคลจิตตูปัตตินิตเทศ	แสดงความเกิดขึ้นแห่งจิตตามภูมิและบุคคล
ปริจเฉทที่ ๖ อารัมมณวิภาคนิตเทศ	แสดงการจำแนกอารมณ์ที่เกิดจากรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์
ปริจเฉทที่ ๗ วิปากจิตตูปวัตตินิตเทศ	แสดงเรื่องความเกิดของวิปากจิต
ปริจเฉทที่ ๘ ปกิณณกนิตเทศ	แสดงข้อเบ็ดเตล็ดของจิตด้วยอุปมาต่างๆ
ปริจเฉทที่ ๙ ปุญญวิปากปัจจยนิตเทศ	แสดงปุญญาภิสังขาร เป็นต้น อันเป็นปัจจัยแก่วิปาก
ปริจเฉทที่ ๑๐ รูปวิภาคนิตเทศ	แสดงการจำแนกรูปต่างๆ
ปริจเฉทที่ ๑๑ นิพพานนิตเทศ	แสดงเรื่องนิพพาน
ปริจเฉทที่ ๑๒ ปัญญัตตินิตเทศ	แสดงเรื่องปัญญา
ปริจเฉทที่ ๑๓ การกปฏิเวदनิตเทศ	แสดงการก คือ อัตตาและการแทงตลอดอัตตา
ปริจเฉทที่ ๑๔ รูปาวจรสมาสิกาวานานิตเทศ	แสดงการเจริญสมาสิกายรูปาวจร
ปริจเฉทที่ ๑๕ อรูปาวจรสมาสิกาวานานิตเทศ	แสดงการเจริญสมาสิกายอรูปาวจร
ปริจเฉทที่ ๑๖ อภิญญานิตเทศ	แสดงเรื่องอภิญญาทั้งหลาย
ปริจเฉทที่ ๑๗ อภิญญารัมมณนิตเทศ	แสดงการวินิจฉัยอารมณ์ของอภิญญาทั้งหลาย
ปริจเฉทที่ ๑๘ ทิฏฐิวิสุทธินิตเทศ	แสดงเรื่องทิฏฐิวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งทิฏฐี
ปริจเฉทที่ ๑๙ กังขาวิตรณวิสุทธินิตเทศ	แสดงเรื่องกังขาวิตรณวิสุทธิ คือ ญาณบริสุทธิ์เป็นเครื่องข้ามความสงสัย
ปริจเฉทที่ ๒๐ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิตเทศ	แสดงเรื่องมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ญาณเป็นเครื่องเห็นบริสุทธิ์ว่าทางหรือมิใช่ทาง

ปริจเจตที่ ๒๑ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส	แสดงเรื่องปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ญาณบริสุทธิเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ
ปริจเจตที่ ๒๒ ญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส	แสดงเรื่องญาณทัสสนวิสุทธิ
ปริจเจตที่ ๒๓ กิเลสปหานนิทเทส	กล่าวถึงการละกิเลส คือ สังโยชน์ มัจฉริยะ วิปลาส นิ वर्ณ ปรามาส อุปาทาน อนุสัย อุกุลกรรมมถ อุกุลจิตตูปบาท ด้วยญาณต่างๆ
ปริจเจตที่ ๒๔ ปัจจัยนิทเทส	แสดงเรื่องปัจจัย ๒๔

สุดท้ายของคัมภีร์ว่าด้วยนิคมคาถา (คำกล่าวส่งท้ายคัมภีร์) ประกอบด้วยคาถา ๑๗ คาถา บอกชื่อคัมภีร์อภิธัมมวาทาระนี้ว่าเป็นคัมภีร์ประเสริฐลึกซึ้งยิ่งที่ควรค่าแก่การศึกษา และบอกประวัติของคัมภีร์ไว้ด้วย

ไฉนในการแต่งคัมภีร์อภิธัมมวาทาระ อาจสรุปได้ ดังนี้

๑. สำหรับกะทศวัต แต่ควรขบคลุมพระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๗ คัมภีร์ คือ คัมภีร์อภิธัมมวาทาระจุนีเนื้อหาสาระของพระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๗ คัมภีร์ ซึ่งมีประมาณ ๕,๐๐๐ หน้า และเนื้อหาของอภิธรรมอรรถกถาอีก ๓ คัมภีร์ ประมาณ ๑,๕๐๐ หน้า มาเป็นหนังสือ ๒๔ ปริจเจต นับหน้าได้ ๑๔๐ หน้า แสดงถึงความสามารถอันซ้ำซ้อนของผู้แต่ง

๒. มีลักษณะของภาษาความเรียงที่ดี คือ คัมภีร์อภิธัมมวาทาระประกอบด้วยคุณลักษณะที่ดีทางภาษาหลายประการ เช่น

- มีความชัดเจน คือ อ่านแล้วเข้าใจตรงประเด็น ใช้ภาษาง่าย ถูกต้องตรงความหมาย
- มีจุดหมายที่แน่นอน คือ อ่านแล้วจับใจความได้ทันที
- มีความสัมพันธ์กันดี คือ ดำเนินความไปตามลำดับต่อเนื่องกัน ไม่วกวน ผู้ศึกษาสามารถติดตามได้ง่าย
- มีความไพเราะงดงาม คือ ทำให้ผู้อ่านรู้สึกจับใจ
- ฯลฯ

คุณลักษณะของคัมภีร์อภิธัมมวาทาระนี้ เป็นเครื่องบ่งชี้ความเป็นมหากวีผู้ยิ่งใหญ่ฝ่ายเถรวาทของพระพุทธทศตตะได้แท้

๒) รูปารูปวิภาคะ

คัมภีร์รูปารูปวิภาคะเป็นหนังสือคู่มือพระอภิธรรม แต่งเป็นแบบร้อยแก้ว มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับจิต เจตสิก รูป อรูป เป็นต้น คัมภีร์นี้ได้วิเคราะห์ปัญหาในอภิธรรมที่ยากบางเรื่อง จึงมีลักษณะคล้ายจะเป็นอรรถกถากลายๆ อยู่ แต่ไม่ใช่

จากงานทั้ง ๔ คัมภีร์ของพระพุทธทศตตะที่กล่าวมาแล้ว เราได้เห็นความสามารถของท่านทั้งในด้านธรรมะและด้านการใช้ภาษาบาลี อันทำให้ท่านมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับของนักปราชญ์พุทธทั้งหลาย แต่กระนั้นก็ต้องกล่าวไว้ตรงนี้ด้วยว่า งานทั้ง ๔ คัมภีร์นี้ของพระพุทธทศตตะแม้จะมี

การวิเคราะห์ปัญหาพระวินัยและพระอภิธรรมที่สำคัญและที่อาจจะเป็นหัวข้อโต้เถียงกันได้ อันเป็นเหตุให้นักวิชาการบางท่านเรียกงานเหล่านี้ว่าเป็นงานประเภทอรรถกถา กระนั้นก็ไม่อาจจะจัดเป็นงานประเภทอรรถกถาซึ่งอธิบายความหมายของคำและความในพระไตรปิฎกได้ เพราะว่างานทั้ง ๔ คัมภีร์นี้ของท่านมีลักษณะเป็นงานย่อสรุปเนื้อความของอรรถกถา พระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก โดยมีการวิเคราะห์แบบอรรถกถาแทรกเข้ามาบ้างเท่านั้น งานเหล่านี้ดีที่สุดก็คงถือได้แค่เป็นงานประเภทสังคหะ แต่ไม่ใช่งานประเภทอรรถกถา

๓. ผลงานประเภทอรรถกถา

ผลงานประเภทอรรถกถาที่พระพุทธเจ้าทรงแต่งขึ้นมีเพียงคัมภีร์เดียว คือ มรุตตถะวิลาสินี ซึ่งเป็นอรรถกถาแก่พุทธวงศ์ อันเป็นคัมภีร์ที่ ๑๔ ของขุททกนิกาย พระสูตรตันตปิฎก กล่าวอธิบายนิทานเกี่ยวกับพระประวัติในพระชาติต่างๆ ของพระโคตมพุทธเจ้า เมื่อครั้งพระองค์บำเพ็ญบารมีในช่วงเวลาการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ในอดีต ที่ทรงได้พบและทรงได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกายภาคหน้ารวม ๒๔ พระองค์ และกล่าวถึงพระประวัติในชาตินี้ของโคตมพุทธเจ้าด้วย รวมความว่า อรรถกถาพุทธวงศ์กล่าวถึงพระประวัติของพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์ คือ ๑) พระที่ปึงกร ๒) พระโกณฑัญญะ ๓) พระมั่งคละ ๔) พระสุเมณะ ๕) พระเวสตะ ๖) พระโสภิตะ ๗) พระอินทิสสี ๘) พระปฐมะ ๙) พระนารทะ ๑๐) พระปฐมุตตระ ๑๑) พระสุเมธะ ๑๒) พระสุชาตะ ๑๓) พระปิยทัสสี ๑๔) พระอัครทัสสี ๑๕) พระธัมมทัสสี ๑๖) พระสิทธัตถะ ๑๗) พระติสสะ ๑๘) พระปุสสะ ๑๙) พระวิปัสสี ๒๐) พระสีขี ๒๑) พระพระเวสสฎ ๒๒) พระกกุสันธะ ๒๓) พระโกนาคมนะ ๒๔) พระกัสสปะ และ ๒๕) พระโคตมะ ตลอดจนเรื่องปกิณฑกะอื่นๆ อีก อาทิเช่น เรื่องกบฏ เรื่องการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ

พระประวัติ (ย่อ) ของพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์ที่ปรากฏในอรรถกถาพุทธวงศ์ คือ

๑) พระที่ปึงกรพุทธเจ้า

นับถอยหลังจากกบฏนี้ไป ๔ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระที่ปึงกรพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในกรุงรัมมวดี พระชนกพระนามว่า สุเทพ พระชนนีพระนามว่า สุเมธา พระมเหสีพระนามว่า ปฐมา พระโอรสพระนามว่า อสุภันธกุมาร ทรงครองมรชาวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชโดยมีช้างเป็นพระราชพาหนะ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๑๐ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นไม้เลียบ

พระสุมั่งคลเถระและพระติสสเถระเป็นคู่ศิครสาวก พระสาครเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระนันทาเถรีและพระสุนันทาเถรีเป็นคู่ศิครสาวิกา ตปุสสอุบาสิกและกัลลิกอุบาสิกเป็นคู่ศิครอุปัฏฐาก สิริมาอุบาสิกาและโสณาอุบาสิกาเป็นคู่ศิครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มีมนุษย์มีอายุขัย ๑๐๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเกิดเป็นสุเมธดาบส ได้อุทิศชีวิตทอดร่างกายตนเป็นสะพานให้พระที่ปึงกรพุทธเจ้าและพระสงฆ์เหยียบข้ามไป และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

ในกาลภายหลัง

๒) พระโกณฑัญญะพุทธเจ้า

นับถอยหลังจากกัปนี้ไป ๓ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระโกณฑัญญะพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในกรุงรัมมวดี พระชนกพระนามว่า สุมันทะ พระชนนีพระนามว่า สุชาดา พระมเหสีพระนามว่า รุจิเทวี พระโอรสพระนามว่า วิชิตเสนกุมาร ทรงครองมรवासอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชด้วยมีภรรยาเป็นพระราชพาหนะ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๑๐ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นสาละกัลยาณี (ไม้ขนนาง)

พระภัทเทระและพระสุภัทเทระเป็นคู่ศิครสาวก พระอนุรุทธะเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระติสสาเถรีและพระอุปติสสาเถรีเป็นคู่ศิครสาวิกา โสณอุบาลกและอุปโสณอุบาลกเป็นคู่ศิครอุปัฏฐาก นันทอุบาลิกาและสิริมาอุบาลิกาเป็นคู่ศิครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มีมนุษย์มีอายุขัย ๑๐๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเกิดเป็นกษัตริย์พระนามว่า วิชิตาวี ได้ถวายทานอันประณีต และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหลัง

๓) พระมังคลพุทธเจ้า

นับถอยหลังจากกัปนี้ไป ๒ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระมังคลพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในกรุงอุตตระ พระชนกพระนามว่า อุตตระ พระชนนีพระนามว่า อุตตรา พระมเหสีพระนามว่า ยสวดี พระโอรสพระนามว่า สีวละ ทรงครองมรवासอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชด้วยมีม้าเป็นพระราชพาหนะ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๘ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นกาละหิง

พระสุเทวเถระและพระธรรมเสนเถระเป็นคู่ศิครสาวก พระปาวิตเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระสีลวาเถรีและพระอโศกาเถรีเป็นคู่ศิครสาวิกา นันทอุบาลกและวิสาขอุบาลกเป็นคู่ศิครอุปัฏฐาก อนุฬาคูบาลิกาและสุนมาอุบาลิกาเป็นคู่ศิครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มีมนุษย์มีอายุขัย ๙๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเกิดเป็นพราหมณ์ชื่อ สุรุจิ ได้ฟังธรรมเทศนา ถวายทาน รักษาศีล และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหลัง

๔) พระสุนนพุทธเจ้า

นับถอยหลังจากกัปนี้ไป ๒ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระสุนนพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในกรุงเมฆละ พระชนกพระนามว่า ทัตตะ พระชนนีพระนามว่า สิริมา พระมเหสีพระนามว่า วุฏฺฐักิ พระโอรสพระนามว่า อนุปมะ ทรงครองมรवासอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชด้วยมีช้างเป็นพระราชพาหนะ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๑๐ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นกาละหิง

พระสรณเถระและพระภาวัตตเถระเป็นคู่ศิครสาวก พระอุเทนเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระโสณาเถรีและพระอุปโสณาเถรีเป็นคู่ศิครสาวิกา วรณอุบาลกและสรณอุบาลกเป็นคู่ศิครอุปัฏฐาก จาลาคูบาลิกาและอุปจาลาคูบาลิกาเป็นคู่ศิครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มีมนุษย์มีอายุขัย ๙๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเกิดเป็นพญานาคชื่อว่า อตุลละ ได้บำรุงพระสมณพุทธเจ้าด้วย
 ตันตรีทิพย์ และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า

๕) พระเวศพุทธเจ้า

นับถอยหลังจากกัปนี้ไป ๒ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระเวศพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นใน
 กรุงสุธัญญกะ พระชนกพระนามว่า วิบุละ พระชนนีพระนามว่า วิบุลา พระมเหสีพระนามว่า
 สุทัสสนา พระโอรสพระนามว่า วรุณะ ทรงครองมรจวาสอยู่ ๖,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ
 คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชด้วยมีโรคเป็นพระราชาพาหนะ ทรงบำเพ็ญ
 เพียรอยู่เป็นเวลา ๗ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นกาละหิง

พระวรุณเถระและพระพรหมเทวเถระเป็นคู่ศิครสาวก พระสัมภวเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก
 พระภัททาเถรีและพระสุภัททาเถรีเป็นคู่ศิครสาวิกา วรุณอุบาสิกและสรกอุบาสิกเป็นคู่ศิครอุปัฏฐาก
 จาลาอุบาสิกาและอุปะจาลาอุบาสิกาเป็นคู่ศิครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มีมนุษย์มีอายุขัย ๖๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้ พระพุทธเจ้าของเราเกิดเป็นพราหมณ์ชื่ออติเทพ ได้ฟังธรรม ถวายทาน และ
 ได้รับพยากรณ์ว่า จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า

๖) พระโสภิตพุทธเจ้า

นับถอยหลังจากกัปนี้ไป ๒ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระโสภิตพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นใน
 กรุงสุธัมมา พระชนกพระนามว่า สุธัมมะ พระชนนีพระนามว่า สุธัมมา พระมเหสีพระนามว่า
 มกิลลา พระโอรสพระนามว่า สีหะ ทรงครองมรจวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่
 คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกจากปราสาทไปบวชบำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๘ วัน ได้
 มาณ ๔ และบำเพ็ญเพียรต่อไปจนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นกาละหิง

พระอสมเถระและพระสุนตเถระเป็นคู่ศิครสาวก พระอโนมเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก
 พระนกุลเถรีและพระสุชาดาเถรีเป็นคู่ศิครสาวิกา รัมมอุบาสิกและสุนตอุบาสิกเป็นคู่ศิครอุปัฏฐาก
 นกุลอุบาสิกาและจิตตอุบาสิกาเป็นคู่ศิครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มีมนุษย์มีอายุขัย ๙๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเกิดเป็นพราหมณ์ชื่อสุชาตะ ได้ถวายทานจนพอเพียงและได้รับ
 พยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า

๗) พระอโนมทัสสีพุทธเจ้า

นับถอยหลังจากกัปนี้ไป ๑ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระอโนมทัสสีพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น
 ในกรุงจันทวดี พระชนกพระนามว่า ยสวา พระชนนีพระนามว่า ยโสธรา พระมเหสีพระนามว่า
 สิริมา พระโอรสพระนามว่า อุปลาละ ทรงครองมรจวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ
 คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชด้วยมีวอทองเป็นพระราชาพาหนะ ทรง
 บำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๑๐ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นรทกฟ้า

พระนสภเถระและพระอโนมเถระเป็นคู่ศิครสาวก พระวรุณเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก

พระสุนทรเทพีและพระสมุณาเดวีเป็นคู่ศักรสาวิกา นันทิวัทธมอุบาสิกและสิริวัฑฒอุบาสิกเป็นคู่ศักรอุปัฏฐาก อุปปลาอุบาสิกและปทุมอุบาสิกเป็นคู่ศักรอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๑๐๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเกิดเป็นยักษ์มีฤทธิ์มาก มีจิตศรัทธาได้ถวายทานเป็นอันมาก และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหลัง

๘) พระปทุมพุทธเจ้า

นับถอยหลังจากกัปนี้ไป ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระปทุมพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในกรุงจัมปกะ พระชนกพระนามว่า อสมะ พระชนนีพระนามว่า อสมา พระมเหสีพระนามว่า อุตตรา พระโอรสพระนามว่า รัมมะ ทรงครองมรवासอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชด้วยมีรถเป็นพระราชพาหนะ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๘ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นอ้อยช้างใหญ่

พระสาลเถระและพระอุปสาลเถระเป็นคู่ศักรสาวก พระวรุณเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระราธาเดวีและพระสุราธาเดวีเป็นคู่ศักรสาวิกา สภียอุบาสิกและอสมอุบาสิกเป็นคู่ศักรอุปัฏฐาก รุจิอุบาสิกและนันทรามอุบาสิกเป็นคู่ศักรอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๑๐๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเกิดเป็นราชสีห์ ได้บำรุงพระปทุมพุทธเจ้าอยู่ ๗ วัน และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหลัง

๙) พระนารทพุทธเจ้า

นับถอยหลังจากกัปนี้ไปประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระนารทพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในกรุงธัญญวดี พระชนกพระนามว่า สุเทวะ พระชนนีพระนามว่า อโนมา พระมเหสีพระนามว่า วิจิตเสนา พระโอรสพระนามว่า นันทุตระ ทรงครองมรवासอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชด้วยการเสด็จพระราชดำเนินไป ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๗ วัน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นอ้อยช้างใหญ่

พระภัททสาลเถระและพระวิตมิตตเถระเป็นคู่ศักรสาวก พระวาเสฏฐเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระอุตตราเดวีและพระผัคคุเดวีเป็นคู่ศักรสาวิกา อุกครินทอุบาสิกและวสภอุบาสิกเป็นคู่ศักรอุปัฏฐาก อินทริอุบาสิกและคันทิอุบาสิกเป็นคู่ศักรอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๙๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเกิดเป็นขนิษฐมีตบะแก่กล้า ได้ถวายทานแก่พระนารทพุทธเจ้าด้วยความเคารพ และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหลัง

๑๐) พระปทุมุตตรพุทธเจ้า

ในมณฑลกัป นับถอยหลังจากกัปนี้ไป ๓๐๐,๐๐๐ กัป พระปทุมุตตรพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในกรุงหงสวดี พระชนกพระนามว่า อานันทะ พระชนนีพระนามว่า สุชาดา พระมเหสีพระนามว่า สุลหัตตดา พระโอรสพระนามว่า อุตตระ ทรงครองมรवासอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ

คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกจากปราสาทเลื่อนลอยไป ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๗ วัน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นสน

พระเทวิลเถระและพระสุชาติเถระเป็นคู่ศิครสาวก พระสุมนเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระอมิตาเถรีและพระอสมมาเถรีเป็นคู่ศิครสาวิกา อมิตอุบาสกและติสสอุบาสกเป็นคู่ศิครอุปัฏฐาก หัตถาอุบาสิกาและสุจิตตาอุบาสิกาเป็นคู่ศิครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มีมนุษย์มีอายุขัย ๑๐๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเกิดเป็นยักษ์มีฤทธิ์มาก มีจิตศรัทธาได้ถวายทานเป็นอันมาก และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหลัง

๑๑) พระสุเมธพุทธเจ้า

ในภัณฑกัป พระปฐมุตตรพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในกรุงสุทิสสนะ พระชนกพระนามว่า สุทิตตะ พระชนนีพระนามว่า สุทิตตา พระมเหสีพระนามว่า สุมนา พระโอรสพระนามว่า ปุณัปปะ ทรงครองมหาราชอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชด้วยมีช้างเป็นราชพาหนะ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๘ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นสะเดา

พระสรณเถระและพระสัพพทกามเถระเป็นคู่ศิครสาวก พระสาครเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระรามมาเถรีและพระสุรามมาเถรีเป็นคู่ศิครสาวิกา จุรวลอุบาสกและยสวาอุบาสกเป็นคู่ศิครอุปัฏฐาก ยโสธราอุบาสิกาและสิริมาอุบาสิกาเป็นคู่ศิครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มีมนุษย์มีอายุขัย ๙๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเกิดเป็นมาณพชื่อ อุตตระ ได้ถวายทรัพย์ที่เก็บไว้ในเรือนประมาณ ๘๐ โกฎิ แล้วออกบวช และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหลัง

๑๒) พระสุชาติพุทธเจ้า

ในภัณฑกัป พระสุชาติพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในกรุงสมังคละ พระชนกพระนามว่า อุตตะ พระชนนีพระนามว่า ปภาวดี พระมเหสีพระนามว่า สิรินันทา พระโอรสพระนามว่า อุปเสนะ ทรงครองมหาราชอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชด้วยมีม้าเป็นราชพาหนะ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๙ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นไม้ใหญ่

พระสุทิสสนเถระและพระสุเทวเถระเป็นคู่ศิครสาวก พระนารทเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระนาคาเถรีและพระนาคสมานาเถรีเป็นคู่ศิครสาวิกา สุทิตอุบาสกและจิตตอุบาสกเป็นคู่ศิครอุปัฏฐาก สุภัททาอุบาสิกาและปทุมมาอุบาสิกาเป็นคู่ศิครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้ มนุษย์มีอายุขัย ๙๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ได้ถวายราชสมบัติออกผนวช และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหลัง

๑๓) พระปิยทัสสีพุทธเจ้า

ในที่สุดกัปที่ ๑๑๘ นับถอยหลังจากกัปนี้ไป พระปิยทัสสีพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในกรุงสุธัญญะ พระชนกพระนามว่า สุทิตตะ พระชนนีพระนามว่า สุจันทา พระมเหสีพระนามว่า วิมล

พระโอรสพระนามว่า กัญจนาวะพี ทรงครองพระวราสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชด้วยราชมรรคา ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๖ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นกุ่ม

พระปาลิตเถระและพระสัพพทัสสีเถระเป็นคู่อัครสาวก พระโลภิตเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระสุชาตาเถรีและพระธัมมทินนาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา สันทกอุบาสิกและธัมมิกอุบาสิกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก วิสาขาอุบาสิกาและธัมมทินนาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๙๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเกิดเป็นมาณพชื่อ กัลลปะ เป็นผู้คงแก่เรียน ได้ฟังธรรมเทศนา แล้วเกิดความเลื่อมใสได้สร้างวัดถวาย และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า

๑๔) พระอถตทัสสีพุทธเจ้า

ในที่สุดกัปที่ ๑๑๔ นับถอยหลังจากกัปนี้ไป พระอถตทัสสีพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในกรุงโสมณะ พระชนกพระนามว่า สาคระ พระชนนีพระนามว่า สุทัสสนา พระมเหสีพระนามว่า วิสาขา พระโอรสพระนามว่า เสละ ทรงครองพระวราสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชด้วยมีน้ำเป็นราชพาหนะ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๔ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นจำปา

พระสันตเถระและพระอุปสันตเถระเป็นคู่อัครสาวก พระอภยเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระธัมมาเถรีและพระธัมมาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา นกุลอุบาสิกและนิสกุอุบาสิกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก มกิลลาอุบาสิกาและสุนันทาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๑๐๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเกิดเป็นทวารบาลชื่อ กัลลปะ ได้นำดอกไม้อัปโปไปบูชา พระอถตทัสสีพุทธเจ้า และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า

๑๕) พระธัมมทัสสีพุทธเจ้า

ในที่สุดกัปที่ ๑๑๔ นับถอยหลังจากกัปนี้ไป พระธัมมทัสสีพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในกรุงสรณะ พระชนกพระนามว่า สรณะ พระชนนีพระนามว่า สุนันทา พระมเหสีพระนามว่า วิจิโกลี พระโอรสพระนามว่า ปุณฺณวัฑฒนะ ทรงครองพระวราสอยู่ ๘,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกจากปราสาทไปผนวช ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๘ วัน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นมะกั่ว

พระปทุมเถระและพระปุตสเทวเถระเป็นคู่อัครสาวก พระสุทัตตเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระเขมาเถรีและพระสัจจนามาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา สุภัททอุบาสิกและภวิสสอุบาสิกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก สพิสาอุบาสิกาและภพิสสาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๑๐๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเกิดเป็นท้าวลักกะ (พระอินทร์) ได้บูชาพระธัมมทัสสีพุทธเจ้า ด้วยพวงของหอมที่เป็นทิพย์ พร้อมด้วยดนตรี และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า

๑๖) พระสิทธัตถพุทธเจ้า

ในกัปที่ ๔๔ นับถอยหลังจากกัปนี้ไป พระสิทธัตถพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในกรุงเวภาระ พระชนกพระนามว่า อุเทน พระชนนีพระนามว่า ผู้มีดสา พระมเหสีพระนามว่า สุมณา พระโอรสพระนามว่า อนุปมะ ทรงครองขรราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชด้วยมีวอทองเป็นราชพาหนะ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๑๐ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นกรรณิการ

พระสัมพลเถระและพระสุมิตตเถระเป็นคู่ศิครสาวก พระเวรตเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระสิวลเถรีและพระสุรามเถรีเป็นคู่ศิครสาวิกา สุปิยอุบาสิกและสมุทอุบาสิกเป็นคู่ศิครอุปัฏฐาก รัมมาอุบาสิกาและสุรัมมาอุบาสิกาเป็นคู่ศิครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้ มนุษย์มีอายุขัย ๑๐๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเป็นดาบสชื่อ มงคล ได้พบพระสิทธัตถพุทธเจ้า ได้ถวายผลหว่านแก่พระองค์ และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหลัง

๑๗) พระติสสพุทธเจ้า

ในกัปที่ ๔๕ นับถอยหลังจากกัปนี้ไป พระติสสพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในกรุงเขมกะ พระชนกพระนามว่า ขนสันธะ พระชนนีพระนามว่า ปทุมมา พระมเหสีพระนามว่า สุภัททา พระโอรสพระนามว่า อานันทะ ทรงครองขรราวาสอยู่ ๗,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชด้วยมีม้าเป็นราชพาหนะ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๑๕ วัน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นประดู่

พระพรหมเทวเถระและพระอุทยเถระเป็นคู่ศิครสาวก พระสุมังคละเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระมุสสาเถรีและพระสุหัตตาเถรีเป็นคู่ศิครสาวิกา สัมพลอุบาสิกและสิริอุบาสิกเป็นคู่ศิครอุปัฏฐาก กิสาโคตมีอุบาสิกาและอุปเสนอุบาสิกาเป็นคู่ศิครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มีมนุษย์มีอายุขัย ๑๐๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเป็นกษัตริย์พระนามว่า สุชาติระ ทรงสละราชสมบัติออกผนวชเป็นฤาษี เมื่อทราบข่าวพระพุทธเจ้าเกิดแล้วจึงเข้าไปเฝ้าและถวายดอกไม้ทิพย์เป็นเครื่องบูชา และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหลัง

๑๘) พระปุตสพุทธเจ้า

ในกัปที่ ๔๖ นับถอยหลังจากกัปนี้ไป พระปุตสพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในกรุงกาสิกะ พระชนกพระนามว่า ชยเสนะ พระชนนีพระนามว่า สิริมา พระมเหสีพระนามว่า กิสาโคตมี พระโอรสพระนามว่า อนุปมะ ทรงครองขรราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชด้วยมีม้าเป็นราชพาหนะ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๗ วัน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นมะขามป้อม

พระสุรักขิตเถระและพระธัมมเสนเถระเป็นคู่ศิครสาวก พระสภียเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระจาลาเถรีและพระอุปจาลาเถรีเป็นคู่ศิครสาวิกา ธัญญชยอุบาสิกและวิสาชอุบาสิกเป็นคู่ศิครอุปัฏฐาก ปทุมมาอุบาสิกาและสิรินาคาอุบาสิกาเป็นคู่ศิครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มีมนุษย์มีอายุขัย ๙๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเป็นกษัตริย์พระนามว่า วิจิตร ได้สละราชสมบัติออกผนวชในสำนักของพระพุทธเจ้า และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า

๑๙) พระวิปัสสีพุทธเจ้า

ในกัปที่ ๘๑ นับถอยหลังจากกัปนี้ไป พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในกรุงพันธุมดี พระชนกพระนามว่า พันธุม พระชนนีพระนามว่า พันธุมดี พระมเหสีพระนามว่า สุทัสสนา พระโอรสพระนามว่า สมวัตตขันธ์ ทรงครองมรवासอยู่ ๘,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชด้วยมีรถเป็นราชพาหนะ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๘ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นแควน้อย

พระชั้นเถระและพระตีสสนามเถระเป็นคู่อัครสาวก พระอโศกเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระจันทาเถรีและพระจันทิมิตตาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา ปุณฺณพสุมิตตอุบาสิกและนาคอุบาสิกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก สิริมาอุบาสิกาและอุตตราอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มีมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเป็นพระยานาคมีฤทธิ์มากชื่อว่า อตุล ได้บรรเลงเพลงทิพย์ถวายและได้ถวายตั้งทองอันสวยงามแก่พระวิปัสสีพุทธเจ้า และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมในกาลภายหน้า

๒๐) พระสิขีพุทธเจ้า

ในกัปที่ ๓๑ นับถอยหลังจากกัปนี้ไป พระสิขีพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในกรุงอรุณดี พระชนกพระนามว่า อรุณะ พระชนนีพระนามว่า ปภาวดี พระมเหสีพระนามว่า สัพพกามา พระโอรสพระนามว่า อตุล ทรงครองมรवासอยู่ ๗,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชด้วยมีช้างเป็นราชพาหนะ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๘ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นกุ่มบก

พระอภิกุเถระและพระสัมภวเถระเป็นคู่อัครสาวก พระเขมังกเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระสยิลาเถรีและพระปทุมมาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา สิริวัฑฒอุบาสิกและนันทอุบาสิกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก จิตตาอุบาสิกาและสุจิตตาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มีมนุษย์มีอายุขัย ๗๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเป็นกษัตริย์พระนามว่า อรินทมะ ได้ถวายข้าว น้ำ เป็นอันมากแก่พระสิขีพุทธเจ้าและพระสงฆ์ และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมในกาลภายหน้า

๒๑) พระเวสสภูพุทธเจ้า

ในกัปที่ ๓๑ นับถอยหลังจากกัปนี้ไป พระเวสสภูพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในกรุงอนิมะ พระชนกพระนามว่า สุปปิตตะ พระชนนีพระนามว่า ยสวดี พระมเหสีพระนามว่า สุจิตตา พระโอรสพระนามว่า สุปปพุทธะ ทรงครองมรवासอยู่ ๖,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่

คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชด้วยมีวาททองเป็นราชพาหนะ ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๖ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นอ้อยช้างใหญ่

พระโสดนเถระและพระอุตตรเถระเป็นคู่อัศวรสาวก พระอุปลันตเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระรามมาเถรีและพระสมาลาเถรีเป็นคู่อัศวรสาวิกา โสตถิกอุบาสกและวัมมอุบาสกเป็นคู่อัศวรอุปัฏฐาก โคดมอุบาสิกาและสิริมาอุบาสิกาเป็นคู่อัศวรอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มีมนุษย์มีอายุขัย ๖๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเป็นกษัตริย์พระนามว่า สุทัสสนะ ได้ถวายทานมีค่ามากแก่พระสิริพุทธเจ้า แล้วสละราชสมบัติออกผนวชด้วยศรัทธา และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมในกาลภายหลัง

๒๒๒) พระกกุสันธพุทธเจ้า

ในกัปที่กัปนี้ พระกกุสันธพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในกรุงเขมวดี ในรัชสมัยพระเจ้าเขมกะ พระพุทธบิดาเป็นพราหมณ์ชื่อว่า อัคคิทัตตะ พระพุทธมารดาเป็นพราหมณ์ชื่อว่า วิสาชา ภริยาชื่อว่า โรปิณี บุตรชื่อว่า อุตตระ ครองมรवासอยู่ ๔,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชด้วยมีรถเป็นพาหนะ บำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๘ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นชีก

พระวิสุทธเถระและพระสัณฺฑชีวะเถระเป็นคู่อัศวรสาวก พระพุทธอิชเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระสามาเถรีและพระจัมปานามาเถรีเป็นคู่อัศวรสาวิกา อัจฺจคคตอุบาสกและสุมนอุบาสกเป็นคู่อัศวรอุปัฏฐาก นันทาอุบาสิกาและสุนันทาอุบาสิกาเป็นคู่อัศวรอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มีมนุษย์มีอายุขัย ๔๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเป็นกษัตริย์พระนามว่า เขมะ ได้ถวายทานเป็นอันมากแก่พระกกุสันธพุทธเจ้าและพระสงฆ์ และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่า โคดมในกาลภายหลัง

๒๒๓) พระโกนาคมนพุทธเจ้า

ในกัปที่กัปนี้ พระโกนาคมนพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในกรุงโสภวดี ในรัชสมัยพระเจ้าโสภะ พระพุทธบิดาเป็นพราหมณ์ชื่อว่า ยัญญทัตตะ พระพุทธมารดาเป็นพราหมณ์ชื่อว่า อุตตรา ภริยาชื่อว่า รุจิคัตตา บุตรชื่อว่า สัตถวาหะ ครองมรवासอยู่ ๓,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชด้วยมีช้างเป็นพาหนะ บำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลา ๖ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นมะเดื่อ

พระภิกขโยสเถระและพระอุตตรเถระเป็นคู่อัศวรสาวก พระโสตถิธเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระสมุททาเถรีและพระอุตตาเถรีเป็นคู่อัศวรสาวิกา อุกคอุบาสกและโสมเทวอุบาสกเป็นคู่อัศวรอุปัฏฐาก สีวลอุบาสิกาและสามาอุบาสิกาเป็นคู่อัศวรอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มีมนุษย์มีอายุขัย ๓๐,๐๐๐ ปี

ในชาตินี้พระพุทธเจ้าของเราเป็นกษัตริย์พระนามว่า ปัพพตะ ได้ฟังธรรมเทศนา และถวายทานเป็นอันมากแก่พระโกนาคมนพุทธเจ้าและพระสงฆ์ และได้รับพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมในกาลภายหลัง

(๑) พระพุทธทศตะ ผู้แต่งคัมภีร์อภิธรรมมาวตาระ รูปารูปวิภาคะ วินยวินิจจยะ และอุตตรวินิจจยะ ท่านรูปนี้เป็นพระภิกษุที่คัมภีร์พุทธโฆสอุปบัติติกล่าวไว้ว่า ได้พบกับพระพุทธโฆสอาจารย์กลางทะเล และขอให้พระพุทธโฆสอาจารย์ช่วยทำงานแปลอรรถกถาต่อด้วย เหตุเพราะท่านอายุมากแล้วไม่อาจทำงานให้แล้วเสร็จได้ ต้องกลับอินเดียก่อน

จากตรงนี้ ถ้าเราเชื่อว่าคัมภีร์อรรถกถามรรตวลาลินีเป็นผลงานของท่านแล้ว ก็จะแสดงว่า คัมภีร์พุทธโฆสอุปบัติติให้หลักฐานที่เชื่อถือไม่ได้ เพราะคัมภีร์นี้กล่าวว่า ท่านเป็นผู้มีอายุชราแล้ว และได้แปลคัมภีร์ ๔ เล่มก่อนที่ท่านจะเดินทางกลับไปอินเดียได้ ตามคัมภีร์ที่ท่านแต่งเหล่านี้ เช่น อภิธรรมมาวตาระ กล่าวชัดเจนว่า เป็นงานเขียนย่ออรรถกถาพระอภิธรรมปิฎกของพระพุทธโฆสอาจารย์ และท่านยังได้ขอให้พระพุทธโฆสอาจารย์ส่งงานที่ท่านเขียนเสร็จแล้วไปให้ท่านที่อินเดียได้ด้วย ซึ่งแสดงว่า พระพุทธทศตะต้องเป็นคนร่วมสมัยกับพระพุทธโฆสอาจารย์ โดยมีอายุแก่กว่าพระพุทธโฆสอาจารย์ไม่มากนัก ซึ่งรู้ได้จากที่ท่านใช้คำว่า “อาวุโส” เรียกพระพุทธโฆสอาจารย์

(๒) พระพุทธทศตะ ผู้แต่งคัมภีร์มรรตวลาลินี ซึ่งเป็นอรรถกถาพุทธวงศ์ ท่านผู้นี้ดูออกว่าเป็นคนละคนกับพระพุทธทศตะในสมัยพระพุทธโฆสอาจารย์ เพราะในงานอรรถกถามรรตวลาลินีของท่านนี้มีอ้างอิงถึงคัมภีร์อรรถกถาวิมานวัตถุ (ปรมัตถโชติกา) ของพระธัมมปาละ และเมื่อมีอรรถกถาพุทธวงศ์แล้ว พระธัมมปาละก็ได้แต่งคัมภีร์ฎีกาแก้อรรถกถาพุทธวงศ์ด้วย ข้อนี้เป็นหลักฐานให้สันนิษฐานว่า พระพุทธทศตะรูปนี้น่าจะมีชีวิตร่วมสมัยกับพระธัมมปาละในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖

ข้อสรุปและข้อสังเกต

ก่อนจะจบในส่วนของชีวประวัติและผลงานของพระพุทธทศตะ ผู้เขียนอยากให้อ่านสรุปและข้อสังเกตบางประการไว้ ดังนี้

๑. ข้อมูลเกี่ยวกับชีวประวัติของพระพุทธทศตะมีน้อยมาก จนไม่อาจรู้ด้วยซ้ำไปว่าท่านเป็นลูกของใครและมีชาติภพอะไร รู้แต่เพียงภูมิตำแหน่งของท่านเท่านั้น และก็ไม่สามารถทราบประวัติทางการศึกษาในวัยเด็กและวัยรุ่นของท่านได้ ไม่รู้ประวัติการบวชของท่านในอินเดียได้ รู้แต่เพียงว่าท่านบวชแล้วถูกส่งไปศึกษาและแปลอรรถกถาภาษาสิงหลที่วัดมหาวิหาร แห่งเมืองอนุราปุระ ประเทศลังกา กลับมาเป็นภาษาบาลีเท่านั้น

๒. คัมภีร์ชินาลังการ คัมภีร์ทันตวงส์ และคัมภีร์โพธิวงส์ ตามที่คัมภีร์พุทธโฆสอุปบัติติปริจเจทที่ ๔ ยืนยันว่าเป็นผลงานของพระพุทธทศตะ แต่เอาเข้าจริงก็ยังเป็นปัญหาเรื่องการโต้แย้งกันเรื่องคนแต่ง/แปลอยู่ ดังที่กล่าวไว้แล้ว

๓. ผลงานที่นับว่าเด่นและสร้างชื่อเสียงให้กับพระพุทธทศตะ ก็คือ คัมภีร์ที่ท่านสรุปย่อคัมภีร์อรรถกถาพระวินัยปิฎกและอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก โดยเฉพาะแล้วก็คือคัมภีร์อภิธรรมมาวตาระ ที่นักอภิธรรมใช้เป็นคู่มือในการศึกษาพระอภิธรรม เช่นเดียวกับคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะของพระอนุรุทธะ ด้วยว่าคัมภีร์นี้เป็น “แนวชัย” ให้ผู้ศึกษาพระอภิธรรมศึกษาพระอภิธรรมปิฎกได้เข้าใจง่ายขึ้นและมากขึ้น

๔. คัมภีร์อรรถกถาพุทธวงศ์ (มธุรัตถวิลาสินี) แม้มีข้อความในคัมภีร์ยืนยันว่า พระพุทธ-
ทตตะเป็นคนแต่งขึ้น แต่ก็มีปัญหาสงสัยในหมู่นักวิชาการที่ศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาว่า ไม่น่าจะ
ใช้พระพุทธทตตะที่ร่วมสมัยกับพระพุทธโฆสาจารย์ แต่น่าจะเป็นพระพุทธทตตะที่ร่วมสมัยกับ
พระธัมมปาละมากกว่า เหตุของการสันนิษฐานเช่นนี้เพราะคัมภีร์อรรถกถาพุทธวงศ์ที่ว่าแต่งโดย
พระภิกษุที่ชื่อว่าพระพุทธทตตะ มีข้อความอ้างถึงคัมภีร์ปรมัตถโชติกา อรรถกถาวิมานวัตถุ ซึ่งแต่งโดย
พระธัมมปาละในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖